

ПОЛЪХЪТ НА СТУДЕНАТА ВОЙНА: ВЪЗСТАНОВЯВАНЕ НА ДИПЛОМАТИЧЕСКИЯ ДИЛОГ МЕЖДУ НРБ И САЩ И КАРИБСКАТА КРИЗА (1962 г.)

Васил Петров Василев

„Главната роля на България в рамките на съветската система е тази на лоялен, способен към приспособяване и “прогресивен” сателит. В случай на евентуална война сферата на действие на българските военни сили ще се ограничава най-вероятно до осигуряване на достъпни комуникации за улесняване на съветско нападение срещу Гърция, Турция или Югославия. По време на студената война смятам, че главна задача на България е да подкопава политически Гърция и Турция, по-скоро Гърция. Тези действия могат да бъдат разгърнати и върху по-далечните фронтове в Африка и Южна Америка. Затова не буди учудване фактът, че българското правителство се стреми да установи дипломатически отношения с нови държави. Не бива да подценяваме ролята на България като смуцаващ фактор.“

*Из първия доклад след встъпване в длъжност
на Антъни Хендли Линкълн,
пълномощен министър в британската легация в София 1960 – 1963 г. ¹.*

Последният опит една държава да предяви идеологически претенции за световна хегемония на базата на утопичните исторически прогнози на марксизма-ленинизма е Съветският Съюз и експериментът с неговите сателитни държави, възникнали в окупираните след Втората световна война територии на Централна и Източна Европа. 60-те и 70-те години на ХХ век представляват един нов период в развитието на световната дипломатия, характеризиращ се с динамични промени на международната сцена в един нов свят, в който двуполусното противопоставяне се съпътства и с окончателното разпадане на колониалната система. Това е времето на преход от двуполярен към мултиполярен геополитически модел и на дейността на много известни политици, които имат особени заслуги за изграждането на света такъв, какъвто е днес. Същевременно, това е и време, когато малки държави се опитват да намерят „своя“ път на развитие. България също е въввлечена в тези събития.

Дипломатическите отношения между Народна република България и Съединените американски щати оформят един елемент от тази процеси в световната дипломатия. Тяхното начало е поставено на 6 (19) септември 1903 г. като в две световни войни България и САЩ са в противникови лагери, водят война помежду си, сключват мирен договор през 1947 г. и скъсват дипломатическите отношения малко след като са ги възстановили. Централно място в настоящата статия е отредено на възстановяването на дипломатическия диалог между двете страни в началото на 60-те години, както и на отражението върху на някои ключови събития от историята на Студената война през периода и особено на т.нар. Карибска криза от есента на 1962 г. Основни източници са архивни дипломатически документи от онова време, както и официални правителствени изявления и на двете страни от 1961 и 1962 г.

* * *

Българо-американските дипломатически отношения след Втората световна война се развиват в контекста на геополитическите промени, настъпили в света в резултат от победата на антихитлеристката коалиция през 1945 г. В средата на 40-те години на ХХ век се отваря нова страница в международните взаимоотношения. От

глобално историческа гледна точка като първостепенна необходимост се налага разгромването на хитлеристка Германия и нейните съюзници. Твърде скоро обаче, оформилото се в името на тази цел международно сътрудничество изглежда вече съвсем различно след като последиците от агресията са преодоляни. На преден план отново излизат идеологическите различия, съществено видоизменени от Втората световна война.

Бързо се налагат очертанията на новия двуполусният световен ред. САЩ успешно изтласкват Великобритания като водеща сила на световната сцена и заемат нейното място. От всички съюзници САЩ са понесли най-малки икономически щети и са единствената държава, която разполага с атомен монопол. Съветският съюз също излиза със засилени позиции от войната. Икономиката на страната е срината, индустриалното развитие е в застои и възстановяването е трудно, но заслужените претенции на победител (безспорно изнесъл основната тежест на войната), засилената привлекателност на комунистическата идеология, както и обстоятелството, че Източна и Централна Европа е практически окупирана от Червената Армия – това са предпоставките, които предопределят хода на бъдещите събития. Както САЩ, така и СССР виждат в съответните предимства на другата страна заплахата за собствената си сигурност и интереси. А между двете велики сили се простира именно Европа и основният сблъсък ще бъде там.

Доктрината Труман, Планът Маршал и свързаните с тях редица споразумения между Франция, Великобритания, Белгия, Холандия и Люксембург (известни като Брюкселски договори ²) са основата за все по-тясното взаимодействие в Западна Европа. Това взаимодействие и консолидиране се отразява както във военен аспект (създаването на североатлантическия отбранителен съюз – НАТО през 1955 г.), така и в икономически и политически – основаването на Съвета на Европа. В отговор на това „източният блок“ под ръководството на СССР предприема аналогични ответни действия – поставя се началото на Коминформбюро (1947 г.), СИБ (1949 г.) и Варшавския договор (1955 г.). **По този начин се появяват термините „Източен“ и „Западен“ блок – и двата изпразнени от географското си значение, но запълнени с огромно политическо съдържание.**

България остава в сферата на влияние на Съветския Съюз и от края на 40-те години е отделена от Западна Европа с „Желязната завеса“. На фона на блоковото разделение и глобалното противопоставяне българската външна политика през следващите десетилетия изцяло ще следва съветската, като понякога ще предприема и известни действия за защита на собствените си икономически интереси ³.

Последицата от географската и политическа принадлежност на България към „източния“ блок е прекратяването на почти всякакви връзки със западноевропейските държави. Това не е предизвикано толкова от двустранни конфликти, колкото от идеологическото противопоставяне, причинило „студената война“. Този нов политически климат особено красноречиво се проявява в отношенията между България и САЩ. Под влияние на западноевропейските държави-победителки и САЩ се изработва и мирният договор с България ⁴. В него в общи линии се възстановяват териториалните предели на страната отпреди 1 март 1941 г. Всички територии, окупирани след тази дата или придобити с немска подкрепа, трябва да бъдат освободени. На българското правителство е наложено плащането на репарации към Югославия и Гърция ⁵.

Мирният договор е подписан на 10 февруари 1947 г. След някои спорове относно ратификацията на сключените мирни договори (най-вече за текстовете на изработените по-рано договори, които удовлетворявали Съветския Съюз поради все още тегнещата сянка на общия враг, трябвало да бъдат съобразени с новата политика на администрацията на президента Труман) Сенатът на САЩ препоръчва на президента

ратифицирането на договорите. След изпълняването на тази препоръка, на 15 септември 1947 г., съгласно разпоредбите на договора, ратификационните документи са предоставени на Москва и работата на Съюзническата контролна комисия практически приключва.

Признаването на българското правителство от САЩ е допълнително усложнено от поведението на просъветската Българска работническа партия (БРП /к/ – предшественик на Българската комунистическа партия), която предприема редица незаконни действия срещу опозиционни функционери (както например изправянето пред съд, произнасянето и подготовката за изпълнението на смъртна присъда за държавна измяна срещу опозиционния лидер Никола Петков)⁶. САЩ реагират с една масирана протестна акция: множество писма и съобщения са изпратени до българското правителство и Министерство на външните работи в Москва. Тонът на тези протести обаче е предпазлив и, независимо от шансовете за успех, твърде скоро отношенията с България са нормализирани в края на септември 1947 г. въпреки екзекуцията на Никола Петков. Вашингтон изоставя плановете си за демократизиране на страната и решава да развива дипломатически отношения с България на друга основа. Американското представителство в София насочва занапред усилията си в събирането на информация в този толкова стратегически важен регион между Изтока и Запада.

През 1949 г. изострящата се „студена война“ за първи път придобива ясни очертания и в България. Българското правителство поддържа съветската теза, че САЩ и Великобритания подготвят нова война и в тази връзка оказват както външнополитически, така и вътрешнополитически натиск върху отделните държави и по този начин застрашават техния суверенитет. На органите на Държавна сигурност са дадени указания да се издирят „англо-американските шпиони“ като се извършат обиски дори в чуждестранните представителства⁷. Българският „лов на шпиони“ не остава без последици в САЩ. Вашингтон изпраща предупреждения до България, Румъния и Унгария, с които остро осъжда незаконните действия и нарушаването на личната свобода на членовете на политическите си представителства. Въпросът е отнесен и в ООН, което причинява на правителствата на трите държави значителни външнополитически негативи. През октомври 1949 г. Вашингтон настоява за въвеждането на търговско ембарго срещу България, което не се приема. През същата година САЩ искат разрешение за увеличаване на персонала на легацията си в България от 20 на 30 души. Българското правителство отказва с аргумента, че не желае да допуска още повече шпиони, маскирани като дипломати.

В духа на тези указания е и целенасочено проведената акция срещу пълномощния министър на САЩ в София Доналд Р. Хийт. През 1950 г. той е обвинен в шпионаж и участие в заговор за преврат⁸. Държавният департамент отхвърля тези обвинения и настоява за официално опровержение, което формално получава, но *de facto* остава без последици. На 19 януари 1950 г. комунистическото правителство обявява пълномощника Хийт за „*persona non grata*“ и настоява за неговото отзоваване⁹. След поредица ултиматуми и писмени ноти сложната ситуация, в която се оказало българското правителство (в старанието си да се хареса на Москва) остава нерешена. Цял месец след американския ултиматум от 20 януари 1950 г. няма официална реакция и не се предприемат никакви действия. Правителството на Вълко Червенков не излиза със становище, а външният министър Поптомов не изтегля предложението си за отзоваване. Ръководителят на българската дипломатическа мисия в САЩ Петър Вутов намира, че вината за това развитие е у дейността на българското Министерство на външните работи, която той десетилетия по-късно в своите мемоари оценява като „недисциплинираност, ориенталска мудност и безотговорност при взимане и прилагане на много важно правителствено решение“¹⁰.

При това положение Вашингтон закрива дипломатическото си представителство на 20 февруари 1950 г. и на 21 февруари обявява прекратяване на дипломатическите си отношения с България – първи такъв случай в практиката на Държавния департамент след 1945 г. До 1958 г. полското посолство във Вашингтон отговаря и за отношенията между НРБ и САЩ.

След смъртта на Сталин и последвалите политически борби за надмощие сред управляващите елити в СССР и останалите държави–сателити се раждат и надежди за промяна и либерализация на водената от тях политика. Осъден е култът към личността и концентрацията на власт в един лидер. Поне на думи се преминава към колективна форма на управление. В България тези тенденции водят до създаването на Секретариат на БКП и избирането на Тодор Живков за Първи секретар на ЦК на БКП. За разлика от други държави от съветската сфера на влияние, които се възползват от възможностите за известна външнополитическа самостоятелност, България по времето на Живков си спечелва определението на най-предания сателит. „Нашият политически часовник е сверен до секунда със съветския. Нашият часовник върви по московско време,” – казва Живков при посещението на Хрушчов в България през май 1962 г.¹¹ Естествено, подобни изказвания засилват различията между България и САЩ и не допринасят за подобряване на и без това напрегнатия дипломатически диалог между двете държави.

* * *

Едва девет години след прекратяване на дипломатическите отношения между НРБ и САЩ българското правителство оттегля на 24 март 1959 г. обвиненията си срещу Хийт¹². До 1960 г. отношенията се нормализират толкова, колкото да се възстановят контактите и да се отворят отново взаимните дипломатически представителства. Тясната връзка на българската външнополитическа доктрина с тази на СССР дори се задълбочава, но все пак на 14 март 1960 г. в София отваря врати новата легация на САЩ¹³.

В началото на 60-те години цялата българска политика по отношение на САЩ се съгласува с тази на Съветския съюз. Признаци за това се съдържат и в американски източници – например в една вътрешна информация на Държавния департамент от 1958 г. недвусмислено се посочва: „Сред източно-европейските държави под съветско влияние те (България и Албания) са икономически и културно най-изостаналите, с най-малобройно население, най-отдалечени от центъра на съветската власт и с най-„сталинско” поведение“¹⁴. Това описание подсказва какъв ще бъде курсът на САЩ в близко бъдеще по отношение на Източна Европа и по-специално на едва възстановените дипломатически отношения с България:

„1. Подкрепа на всяка тенденция за национализъм, независимост и либерализъм с подходящо използване на югославския и полски модел.

2. Като равностойна по важност цел действия за подобряване на отношенията с Югославия, Гърция и Турция. Тесни отношения с непосредствените съседи биха могли да бъдат противопоставени на съветското влияние.

3. Съществено развиване и задълбочаване на всякакви други контакти – културни, информационни, обмен и туризъм“¹⁵.

В една информация от 25 януари 1962 г. българският представител във Вашингтон Петър Вутов описва развитието на дипломатическите отношения от възстановяването им¹⁶. През 1960 г. Политбюро и партийното ръководство на БКП взема решение за подобряване и разширяване на отношенията със САЩ. Като основна цел се посочва стремежа към мирно съвместно съществуване на двете идеологически системи. Като слаб признак за диалог се приема изпращането в началото на 1961 г. във Вашингтон на българска делегация за обмен на опит в областта на архитектурата. В

информацията на Вутов това събитие се приветства, въпреки че обективно погледнато е незначително.

Когато в ранните часове на 14 април 1961 г. една американска ескадрила от бомбардировачи Б-26 атакува кубинската противовъздушна отбрана, а два дни по-късно – на 16 и 17 април с дебаркирането на около 1200 кубински емигранти в Залива на прасетата започва опитът за преврат срещу кубинския министър-председател Фидел Кастро, наскоро съживените отношения между България и САЩ отново са застрашени. Още на 19 април 1961 г. сред акредитираните към дипломатическите мисии в България е разпространена правителствена декларация¹⁷. Стилът на декларацията не само ясно подчертава политическата позиция на НРБ, но и внушава, че това е идеологическата партийна, т.е. официална позиция на българския народ. Открито се отправят обвинения срещу Вашингтон, включително и в целенасочена ожесточена клеветническа кампания на САЩ срещу Куба след завземането на властта от Кастро. България осъжда десанта в Залива на прасетата и изразява безграничната си подкрепа за Куба като се позовава и на съветското правителствено изявление.

С тази правителствена декларация България се нарежда идеологически редом със Съветския съюз. Българският народ изцяло одобрява привидно миролюбивата политическа линия. Безграничната подкрепа на съветските правителствени изявления също не е нищо ново, а ежедневна практика. Използването на идеологеми за световен комунизъм в тези изявления не прави особено впечатление, тъй като в становищата на партийното ръководство, в цялата кореспонденция както между институциите, така и с международните организации, включително ООН, се използва тази шампа. Затова не е учудващо, че до края на април пред американското представителство в София се провеждат ежедневни демонстрации, осъждащи инвазията.

На 28 април 1961 г. британският посланик в София Антъни Линкълн изпраща доклад до правителството в Лондон. В него той анализира международните отношения на България, но взема отношение и по вътрешнополитически събития. Той определя априлските демонстрации като „особено масови и тревожни“¹⁸. С писмо от 20 април 1961 г. американското представителство връща правителствената декларация¹⁹. Като причина за това действие се изтъква „изключително оскърбителния тон“. Освен това, българското правителство е упреknато, че взема отношение по обстоятелства, без да обръща внимание на предизвикалите ги причини. Към върнатата декларация американският представител прилага и копие от писмото на президента Джон Кенеди до съветския ръководител Никита Хрущов, както и становище на американския посланик в ООН Адлай Стивънсън. Българското правителство е призовано да предостави писмото с приложенията на пресата, за да допринесе по този начин за създаване на обективно обществено мнение в България.

Този призив се оказва безсмислен, тъй като не само не е взет под внимание, но и предизвиква обратна реакция. С поредно писмо²⁰ Министерство на външните работи изразява съжаление за обстоятелството, че правителствената декларация не е предоставена на американското правителство. На обвинението в манипулиране на фактите е отговорено формално, че съгласно конституцията на НРБ съществува свобода на пресата и правителството няма право да се намесва. Естествено, по това време в България телевизията, радиото и пресата са под държавен контрол и нямат никаква възможност да се отскубнат от „партийната прегръдка“. По този начин официалният диалог по повод инвазията в Залива на прасетата приключва, но предизвиква неподозирани последици.

* * *

В обстановката на взаимно подозрение и идеологически предразсъдъци някои по-малко значими събития и дори дребни съвпадения придобиват особено значение. На два пъти (през април и май 1961 г.) служители на българската легация във Вашингтон

стават жертви на нападения. Вероятно става дума за случайни нападения без достойни за внимание последици, които на фона на напрегнатата обща атмосфера силно са преувеличени. Българската страна незабавно съзира зад това политически мотиви, което още повече усложнява отношенията между двете държави. Не звучи убедително, а и въобще не се доказва обвинението за „целенасочено планирани, политически мотивирани и от американските тайни служби организирани нападения”²¹ (както са описани инцидентите в поверително писмо от 25 януари 1962 г.). Поради липса на доказателства или дори улики за доразследване на обстоятелствата, реакцията на американското правителство е съвсем естествена – отрича се намесата на правителствени органи, обвиненията се определят като комунистическа пропаганда.

Британският посланик в София Линкълн също отбелязва тези нападения в доклад от 28 април 1961 г.²². Интересно е мнението му – той е убеден, че става дума за случайни нападения, но изразява предположение защо правителството в София „по разбираеми причини” дава друга оценка на фактите. Преди нападенията в едно американско оръжейно списание е отпечатана снимка на американски войници по време на тренировка на „партизански тактики”. За противници били използвани големи черни дъски с написани на тях български думи на кирилица. За съжаление докладът не съдържа повече подробности. Такива обаче се намират в протокол за разговорите относно двустранните отношения между Петър Вутов и Монкриеф Дж. Спиър от Държавния департамент²³. От него е ясно, че става дума за списание „Ю.С. Нюз енд Уърлд Рипорт”, което в броя си от 13 март 1961 г. публикува снимка на американски войници от Форт Браг по време на обучението им в български партизански тактики. Вутов повдига въпроса пред Спиър и изразява възмущението си от статията – в края на краищата България няма никакви намерения да сваля американското правителство с партизански военни методи. По тази причина американското правителство е призовано също да преустанови подобни действия²⁴. Така приключва и този щрих към българо-американските отношения.

Американският провал в Залива на прасетата скоро е последван от втори. Два месеца след провала на опита за десант в Куба набързо е уговорена среща на върха между Кенеди и съветския партиен ръководител Хрущов във Виена на 3 юни 1961 г.²⁵. Още в началото на разговора съветският първи секретар настоява държавите-победителки най-накрая да решат германския въпрос и да подпишат мирен договор, с който да признаят Източна Германия и да приемат Берлин за нейна столица. Хрущов дори заплашва сам да сключи договор с Източна Германия и да предаде на ГДР контрола за достъп до Западен Берлин. По този начин ГДР би могла да изолира Западен Берлин от ФРГ. Преговорите протичат без резултат, което довежда до издигането на Берлинската стена на 13 август 1961 г. Издигането на стената охлажда не само американско-съветските отношения, но неминуемо се отразява и на отношенията със социалистическите страни. България не прави изключение.

Възобновяването на разговорите става едва през ноември, когато САЩ повдигат отново въпроса за финансовите претенции на САЩ за обезщетения за одържавяването на някои предприятия с американско участие в края на 40-те години. Разговорите започват скоро, но скоро приключват без конкретен резултат. Българското правителство не само, че не приема искането на САЩ за 4 милиона долара обезщетение, но и предлага прихващането му срещу депозирани в САЩ български авоари в размер на 3 137 000 долара²⁶. От българска гледна точка с това се изчерпват финансовите въпроси²⁷.

Следователно, през цялата 1961 г. отношенията се характеризират с непостоянност. Като допълнителен фактор в и без това сложните междудържавни отношения се очертава избухналият през 1962 г. нов дипломатически скандал. Първият секретар на българската легация във Вашингтон Райко Николов е обвинен „в

несвойствени за дипломатическия му статут дейности”. Става дума предимно за пропагандна дейност, заради която американското правителство настоява за незабавно отнемане на дипломатическия имунитет и отзоваването му в България²⁸. Реакцията от българска страна не закъснява и се получава искане за реципрочното отзоваване на служител в американската легация в София. Броени дни по-късно обвиненията изненадващо се оттеглят, което дава основание през януари 1962 г. ръководителят на българското представителство да направи следния извод:

„Фактът, че този скандал бе приключен без шум и пропаганда доказва според мен, че исканията на американците бяха отправени в момент, когато натискът от страна на разузнавателните служби върху Държавния департамент бе голям. До каква степен искът за отзоваване се базира на действителни причини е трудно да се каже. Вероятно става дума за провокация, което не може да бъде доказано.”

Факт е, че българската легация не е поддържала само дипломатически контакти. Не е и необходим статута на посолство, за да се стимулира културен и друг граждански обмен. В архивите на българското Министерство на външните работи могат да се намерят информации относно контакти в сферата на културата. Показват се български филми, организират се изложби, дават се интервюта по радиото и телевизията. Първостепенна обаче винаги е била пропагандната цел, което понякога се изтъква определена гордост.

Българското правителство си прави съответни изводи от събитията през 1961 г. и формулира указания за политическите отношения през следващата година²⁹. България е заинтересувана да поддържа добри отношения със САЩ. Икономическите предимства не са за подценяване. Национализацията в България от края на 40-те години действително намалява възможността за взаимни инвестиции, но съществуват възможности за поддържане на търговски взаимоотношения. София дори се надява да сключи договор, предоставящ на НРБ статута на „облагодетелствана нация в търговията”. Правителството в София обвързва по-нататъшното развитие на дипломатическите отношения и със задоволителното приключване на финансовите въпроси. При евентуално постигане на споменатите цели, в София се обмисля предложение към американската страна взаимните представителства да бъдат издигнати в ранг на посолства.

От американска страна се поставят ясни условия, „които българското правителство трябва да изпълни преди възстановяване на дипломатическите отношения, а именно оттегляне на обвиненията от 1950 г. срещу министър Хийт (което косвено е било направено още през 1959 г. – бел. В.В.) и осигуряване на неприкосновеността и нормалната дейност на американската легация в София”³⁰. Въпреки събитията (инвазията в Куба и кризата в Берлин) отношенията се развиват до такава степен положително в края на 1961 г., че се обмисля възможността за скорошно откриване на консулски отдели. Българското правителство не си дава сметка, че става дума за едностранни надежди. САЩ нямат никакво намерение да следват начертания от България път, без да бъдат изпълнени споменатите по-горе принципни условия.

А. Линкълн отново дава много точна оценка на фактическата обстановка. В доклада си относно анализа на обстановката през 1961 г. той отбелязва следното: „Трябва да се обърне внимание на международните връзки на България, а не на външната политика на страната, където практически няма никаква разлика със съветското поведение. Може да се каже, че България преживява трансформация в светогледа си. Двуполусните оценки се заменят със становището, че на света има приятели, врагове и неутрални [...] През изтеклата година България не успя да подобри отношенията си с нито една държава с изключение на Куба”³¹.

Отношенията с останалите страни от социалистическия лагер се определят от Съветския Съюз. НРБ изпълнява ролята си на образцов сателит. Тези усилия не са възнаградени с нито едно официално държавно посещение. Друг идва по поръчение на Кремъл на посещение в България – съветският космонавт Юрий Гагарин. В общи линии може да се каже, че отношението на България към западните държави е хладно и дори негативно. Неофициалните гости обаче са добре дошли ³². Това подценяване на западните правителства е по-скоро повърхностно, отколкото действително. Лошите отношения не са резултат на пораснало самочувствие, независимо от пропагандното представяне навън на военната и икономическа мощ на Съветския съюз, респективно и на собствено българската. По-скоро това е израз на страх от последствията при евентуалния контакт на българския народ и по-специално на българската младеж със Запада извън строго охраняваните граници на НРБ.

* * *

За разлика от относително бавният темп на развитие на възобновените отношения със САЩ през 1961 г., през следващата година НРБ се активизира външнополитически. Посоките са различни. През първото тримесечие на 1962 г. определящи се оказват отношенията с Латинска Америка и по-специално развитието на събитията в Куба. „Агресивните намерения на САЩ“ по отношение на Куба след инвазията в Залива на прасетата се смятат за официално потвърдени ³³. С недоверие се наблюдава конференцията на външните министри на американските държави, проведена на 22-31 януари 1962 г. в Пунта дел Есте, Уругвай. София е на мнение, че целта на конференцията е с помощта на икономическа подкрепа и политически натиск да се обединят колкото може повече латиноамерикански държави срещу Куба. Още през 1961 г. Кенеди основава организацията „Съюз за прогрес“ с цел засилването на икономическото сътрудничество между САЩ и Латинска Америка. България изразява недоволство преди всичко от обстоятелството, че ежегодно отпусканите средства за проекта са обвързани с политически условия, което дава възможност за огромно влияние на САЩ върху вътрешнополитическата обстановка на редица латиноамериканските държави.

При по-внимателно вглеждане във финансовите помощи, действително прави впечатление, че най-големите кредити се дават на държавите, поддържащи добри отношения със САЩ. Не бива да се прави обаче изводът, че по отношение на организацията става дума само за съюз срещу Куба ³⁴. Частичната насоченост на „Съюза за прогрес“ срещу Куба се доказва и от факта, че някои от работните групи на Организацията на американските държави се занимават с проучване и представяне на доказателства в кои латиноамерикански държави се нарушават човешките права и до каква степен комунистическа Куба е смущаващ фактор за цяла Латинска Америка. НРБ намира като особено тенденциозно, че в сравнение с другите държави, се разглеждат предимно резултатите от проучванията по отношение на Куба. Подозренията на София имат основания, които стават ясни от събитията през следващите години и десетилетия - например подробностите около тайната американска опера „Монгус“ (става въпрос подготвяните планове на американска военна интервенция в Куба – оперативен план 312-62 за въздушно нападение срещу Куба, план 314-62 за инвазия след 18-дневна подготовка и план 316-62 за бързо нападение ³⁵). За засилване на подозренията на България допринасят и някои изказвания на Теодоро Москозо (главен координатор на „Съюза за прогрес“ в периода май 1961-1963 г.), в които той оправдава политическите критерии за отпускане на кредити с усилията за постигане на стабилност на латиноамериканския континент. Българските протестни писма остават без отговор.

САЩ от своя страна следят с огромен интерес 7-дневното официално посещение на Н.С. Хрущов в България от 14 до 21 май 1962 г. Това е първото официално посещение на съветски държавен ръководител в България. Цялата делегация е под постоянно наблюдение и всяка нейна крачка ревностно се документира. Служителите на британското посолство, също силно заинтересовани, описват дори стила на облеклото на гостите, навиците на хранене и дори някои анекдоти, които членовете на делегацията са разказали по време на разговори със западните гости³⁶. Причина за този интерес е преди всичко новата съветска отбранителна политика, влязла в американските исторически документи като „доктрината Малиновски” от 1961 г. Според нея една бъдеща война ще изисква задълбочена предварителна подготовка. Необходими ще бъдат не само тактически, но и конвенционални оръжия³⁷. По тази причина Хрущов отменя съкращаването на бюджетните разходи за въоръжаване³⁸.

В такава обстановка Хрущов провежда посещението си в България – в една държава, с която САЩ се стремят да поддържат нормални дипломатически отношения, но същевременно е и един от най-верните съюзници на Москва. Естествено във Варна става дума и за Куба. Хрущов преследва две цели: първата е да се защити Куба при една нова американска (или подкрепяна от САЩ) въоръжена интервенция. Държавният секретар Дийн Ръск отбелязва в автобиографичните си записки едно изказване на заместника на Хрущов Анастас И. Микоян: „Вие американците трябва да разберете какво означава Куба за нас, старите болшевици. Цял живот сме чакали една държава да стане комунистическа без Червената армия и това се случи в Куба”³⁹.

Втората цел на Хрущов е постигането на ядрен баланс. СССР несъмнено има предимство при ракетите със среден обseg на действие, но те не могат да бъдат използвани срещу значително отдалечените САЩ. Постигането на паритет е на една ръка разстояние и може да се осъществи “през задната врата” почти от днес за утре, с монтирането на платформи за изстрелване на ракети със среден обseg на действие в Куба. Няма да бъде коментирано доколко е агресивно такова поведение и заплахата за САЩ, но, отчитайки стратегическите планове на администрацията на Кенеди за евентуален превантивен ядрен удар, инсталирането на съветски ракети в Куба може да се определи и като единствена мярка за самоотбрана и защита на СССР. Не разполагаме с информация дали Хрущов е изработил плана си за ракетите в Куба по време на посещението си в България или далеч преди това. Все пак, данни в тази посока дава говорителят на Хрущов Фьодор Бурлацки⁴⁰, който описва разговор на Хрущов с министъра на отбраната Родион Малиновски по време на разходка по черноморския плаж край Варна, когато съветският ръководител възлага на министъра на отбраната съгласуването на такава възможност с Кастро. Последвалото развитие на събитията се оформя като най-голямата политическа криза след края на Втората световна война и влиза в историята като *Карибската криза*.

Цел на посещението на Хрущов в България е и задълбочаването на идеологическото и икономическо сътрудничество. Независимо, че в делегацията не участват съветски икономически съветници, присъствието на директора на Държавната планова комисия на НРБ Станко Тодоров⁴¹ се счита за показателно. И до днес Министерството на външните работи в София не е разсекретило протоколите от тези разговори.

Посещението има и съществени политически последици. Двустранното сътрудничество със СССР се задълбочава, което намира израз и в сключения два месеца по-късно договор за тясно взаимодействие между съветския КГБ и съответните български служби. На 17 юли 1962 г. Министерството на външните работи в София предава на колегите си в Москва правителственото решение за влизане в действие на подписания на 3 юли 1962 г. договор⁴². Значението на този договор за българо-американските отношения бегло се отбелязва от американска страна и то в контекста на

цялата българска външна политика, което е видно от записките на американския пълномощен министър Юджийн Андерсън за нейния разговор с българския държавен глава Тодор Живков⁴³. Живков споменава, че България е доста чувствителна, когато я пренебрегват или я третират като незначителна държава.

През лятото и ранната есен на 1962 г. отношенията със САЩ са в застой. Както на политическата, така и на икономическата сцена не се случва почти нищо. Доколко идеологически сковани са отношенията става ясно от едно изказване на Живков в края на 1962 г. относно икономическото сътрудничество. На американското твърдение, че САЩ нямат нужда от тютюн и хранителни продукти, които са български основни експортни стоки, Живков отговаря: „Все пак би трябвало да е възможно България да продава консерви и розово масло”⁴⁴. Обща допирна точка нито е могла да бъде намерена, нито договорена.

* * *

За съжаление трябвало е да се стигне до остра международна криза, за да се съживи диалога (по-скоро „едностранните монолози”) между България и САЩ. На 29 август 1962 г. американски разузнавателен самолет Ю-2 открива в Куба платформи за изстрелване на ракети земя-въздух. Новината за това откритие избухва като бомба в САЩ. Политиците на страната се намират в есенна предизборна кампания и ситуацията в Куба веднага става една от темите, което предизвиква разпространяването на страхова психоза, че Куба може да се превърне в площадка за съветските ядрени ракети⁴⁵. През нощта на 8 септември 1962 г. съветският товарен кораб „Омск” акостира в пристанището на Хавана и започва монтирането на площадките за ракети със среден обсег на действие. До 14 октомври 1962 г. са завършени 6 площадки за ракети със среден обсег на действие и 3 площадки за ракети с далечен обсег на действие. Цялото въоръжение се състои от 3 ракетни полка всеки с по осем стартови установки за ракети тип Р-12 (СС-4), два ракетни полка всеки с по осем стартови установки за ракети тип Р-14 (СС-5), три ракетни батальона всеки с по четири стартови установки за ракети тип Луна (Фрог-3), една ракетна бригада Р-11М (Скъд-В), една ескадрила бомбардировачи Ил-28 и два полка с крилати ракети. В крайна сметка по този начин в Куба са разположени над 160 ядрени бойни глави⁴⁶ (въпреки че тяхната оперативна готовност става известна на американската страна след края на Студената война).

През следващите 13 дни светът със затаен дъх следи развитието на международната обстановка. София също взема отношение. В правителствена декларация от 24 октомври 1962 г. се осъждат предвидените от американския президент Кенеди в речта му към нацията от 22 октомври 1962 г. мерки срещу Куба⁴⁷. НРБ освен това подчертава пълната си подкрепа на правителствената декларация на СССР от 23 октомври 1962 г. Политическите часовници на България и СССР отново вървят в синхрон.

И въпреки, че на пръв поглед българската декларация от 1962 г. се припокрива с тази от предишната година, сега тя е с много по-остър тон и съдържа директни обвинения към „военнолюбството на Кенеди”. Докато през 1961 г. американската политика се определя като изцяло неприемлива, сега вече се отправят лични нападки към Кенеди. Блокадата на Куба (наричана от правителството на САЩ „карантина”, за да се избегне военното значение на термина) е определена като нарушение на международното право, тъй като накърнява суверенитета на Куба. Усложнената международна обстановка намира отражение в редица действия, които българското правителство предприема. Българските граници са затворени и са взети отбранителни мерки. Българската армия е приведена в бойна готовност, което на фона на действителните събития в „покера” на Кенеди и Хрушчов изглежда оправдано.

На 27 октомври 1962 г. до Вашингтон е изпратена телеграма от България⁴⁸. С нея се дават указания до българската легация да предприеме необходимите мерки предвид „все по-голямата вероятност от избухването на война”. Последвалите действия показват какво означава това. Още същия ден секретарят на легацията докладва за унищожаването на целия ѝ архив. Доклади, отчети, паметни бележки, инструкции, вътрешни указания, работни планове и преписки – общо над 2000 страници поверителни документи са изгорени, „за да не попаднат в ръцете на врага“⁴⁹. Всички унищожени документи с архивните си номера и данни за съдържанието все пак са включени в списък, който незабавно е предоставен на София. От съображения за сигурност някои документи са засекретени. Става дума за работния план на легацията за 1962 г. и отчета за последното тримесечие, които поради малкия им обем остават на съхранение лично при временно управляващия К. Щерев и които при опасност могат да бъдат по всяко време изгорени. Поради опасността от война временно управляващият издава заповед сътрудниците да не напускат помещенията на легацията. Така се изчаква по-нататъшното развитие на международната обстановка.

На 28 октомври в обръщение по радиото и телевизията Хрущов обявява кризата за приключена. Той не постига желаното, а именно подобряване на собствените стратегически позиции. Кастро се чувства подведен от Съветския Съюз, тъй като договорката между САЩ и СССР не се състои само в демонтиране на съветските ракетни стартови площадки в замяна на оттеглянето на разположените в Турция американски ракети „Юпитер”. През декември 1962 г. Хрущов изтегля и 42 леки бомбардировачи, което значи, че Кастро и съответно Куба са изоставени на собствената си съдба.

Американско-съветският компромис не остава без последствия и за трансатлантическите отношения на Европа. Въпреки, че насрещната сделка с ракетите „Юпитер” става известна едва през 80-те години, по време на Карибската криза европейците се убеждават, че американските интереси за сигурност са поставени над европейските. Непосредствената опасност за САЩ е преодоляна, но това не е съпроводено с някакво подобряване на позициите на европейските съюзници по отношение на Съветския Съюз. За България Карибската криза не е нищо повече от потвърждаване на собствените идеологически предубеждения.

* * *

В заключение трябва да се отбележи, че 60-те години на ХХ век се характеризират с динамични събития на международната сцена. НРБ като европейска държава и част от Източна Европа е въввлечена в тези събития. По време на събитията в Куба тя заема ясна просъветска позиция и като генерален извод може да се каже, че през 60-години българската външна политика се гради на три опорни точки: На първо и най-важно място е СССР и сътрудничеството с останалите социалистически държави. Върху тези фактори е поставено ударението на българската дипломация. На второ място по значение е Балканският регион. Тук близостта на НРБ със СССР е от огромна важност, тъй като Турция и Гърция са членки на НАТО, а Югославия на Тито е все още немилост пред Москва. Оттук изпъква безспорно ролята на България като съветски авангард, заобиколен от „врагове”. Едва на последно място по значение за българската дипломация са Западна Европа и САЩ.

Съветското влияние е забележимо по всяка една от тези опорни точки на българското Министерство на външните работи. Най-слабо е то по отношение на съседните на България държави и така София не следва твърдата линия на Москва по отношение на Гърция и Турция. Още през втората половина на 60-те години с тези държави са подписани редица споразумения, които слагат край на вечните гранични

спорове. Москва тенденциозно осъжда тези споразумения със съседните държави, но те остават дипломатически факт. С тях България показва, че все пак може да следва път, поне частично различен от желанията на Москва. Това не означава, че съветският фактор в българската външна политика намалява своята роля – тясната връзка между София и Москва има идеологически и емоционални исторически предопределени корени като същевременно се основава и на сериозни икономически и военни интереси. Населението подкрепя тази позиция не на последно място и заради убеждението, че една малка държава се нуждае от силен покровител. Съдбата предвиди Съветския Съюз за тази роля, а САЩ за противник.

Чак на 28 ноември 1966 г. дипломатическите представителства в София и Вашингтон са издигнати в статут на посолства. Десетилетия по-късно, на 19 септември 2003 г. в София ще се отбележи стогодишнината от установяването на дипломатическите отношения със САЩ. През втората половина на този век отношението към САЩ се променя от военната вражда в периода 1941-1944 г. към „ледено“ съжителство и липсата на реален междудържавен диалог в периода 1950-1966 г., за да се превърне днес в стратегическо партньорство и да се стигне до думите на държавния секретар Колин Пауъл в София от 2003 г.:

„Добър ден, българи! Стоя тук и виждам нашите две знамена толкова близо едно до друго. Те са толкова красиви. Дано винаги останем така близки, както са знамената ни днес[...] Голяма чест е за мен, че съм тук на площад „Батенберг“, за да открия честванията по случай стогодишнината на американо-българските дипломатически отношения“.

Малката държава ще намери новия си силен покровител.

БЕЛЕЖКИ:

¹ *Димитров, Д.* Съветска България през три британски мандата, 1956 – 1963 – Ричард Спейт 1956-1958, Антъни Ламбърт 1958-1960, Антъни Линкън 1960-1963. Из арх. на Форин офис.[Кн. 1]. Лондон 1994, с. 77.

² Договор за икономическо, социално и културно сътрудничество и колективна самоотбрана от 17 март 1948 г. Договорът е подписан на 25 август 1948 г. и влиза в сила в изменен вид на 6 май 1955 г. Този договор днес е почти забравен. Той е действал в ериода 1948-1958 г. и въз основа на него подписаните го държави създават Съвета на Европа (1951) и Европейската икономическа общност (1957) - до 1972 това е най-важният форум на държавите-членки на ЕИО и Великобритания, с чието приемане на 1 януари 1972 г. договърът всъщност става безпредметен. Вж. *Texte zur Europäischen Union* In: <http://www.politische-union.de> [26 септември 2003].

³ *Баева, И., Е. Калинова*, Следвоенното десетилетие в българската външна политика (1944 – 1955). София, 2003, с. 211.

⁴ *Bierling, S.* Geschichte der amerikanischen Aussenpolitik – von 1917 bis zur Gegenwart. München, 2003, S. 101.

⁵ *Härtel, H.-J., R. Schönfeld*, Bulgarien. Regensburg, 1998, S. 199.

⁶ *Foreign Relations of the United States (FRUS)* 1958 – 1960. Vol. X, Part 1. Washington, 1993, p. 23.

⁷ *Etzold, T., J. Gaddis*, Containment: Documents on American Policy and Strategy, 1945-1950. New York, 1978.

⁸ *FRUS* 1958 – 1960. Vol. X, Part 1. Washington, 1993, p. 97.

⁹ *Баева, И., Е. Калинова*, Цит. съч., с. 219

¹⁰ *Вутов, П.* По моя дълг дипломатически път, С., 2004, с. 268.

¹¹ *Дипломатически архив, МВНР (ДА)*, оп.15, пр.19, л. 39.

¹² *FRUS* 1958 – 1960. Vol. X, Part 1, p. 88.

¹³ *Пак там*, р. 121.

¹⁴ *Пак там*, Part 2, р. 71.

¹⁵ *Пак там*, р. 80.

¹⁶ *ДА, МВНР*, оп.18п, пр. 62, л.1.

¹⁷ *Пак там*, оп.18, пр. 898, л. 6-7.

¹⁸ *Димитров, Д.* Цит. съч., с. 108.

- ¹⁹ ДА, МВНР, оп.18, пр. 898, л. 38-39.
- ²⁰ Пак там, л. 40-41.
- ²¹ Пак там, оп.18п, пр. 62, л. 2.– Доклад на П.Вутов до Тодор Живков, Председателя на МС Антон Югов, Председателя на Президиума на НС Димитър Ганев и Министъра на външните работи Карло Луканов.
- ²² Димитров, Д. Цит. съч., с. 108.
- ²³ FRUS, 1961 – 1963. Vol. XVI, p. 4ff.
- ²⁴ Пак там, р. 6.
- ²⁵ Най-доброто описание на разговорите на високо равнище вж. *Beschloss, M. The Crisis Years: Kennedy and Krushchev 1960 – 1963. New York, 1991, p. 182 – 224.*
- ²⁶ ДА, МВНР, оп.18п, пр.63, л. 4.
- ²⁷ FRUS, 1961 – 1963, Vol. XVI, p. 5.
- ²⁸ ДА, МВНР, оп.18п, пр. 62, л. 3.
- ²⁹ Пак там, оп.18п, пр. 62, л.13.
- ³⁰ FRUS 1958 – 1960. Vol. X, Pt. 2, p. 83.
- ³¹ Димитров, Д. Цит. съч., с. 108.
- ³² Едрият американски индустриалец Сайръс Ийтън например прекарва една седмица в България като частен гост на Живков. Той е един от създателите на Пъгуошкото движение през 50-те и 60-те години на 20 век, борещо се за свят без атомни оръжия. С. Ийтън е получил по този повод Ленинската награда за мир, с която бил много горд.
- ³³ ДА, МВНР, оп.18п, а.е..1475, л 2.
- ³⁴ Пак там, л. 3.
- ³⁵ *Nathan, J. A. (Ed.) The Cuban Missile Crisis Revisited. New York, 1992.*
- ³⁶ Димитров, Д. Цит. съч., с. 117 – 120.
- ³⁷ *Walker, M. The Cold War. London, 1993, p. 169.*
- ³⁸ *McGwire, M. Military Objectives in Soviet Foreign Policy. Washington, 1991, p. 21f.*
- ³⁹ *Walker, M. Цит. съч., р. 169*
- ⁴⁰ *Burlatsky, F. The Lessons of Personal Diplomacy. – Problems of Communism, 1992, S. 2.*
- ⁴¹ Димитров, Д. Цит. съч., с. 119.
- ⁴² ДА, МВНР, оп.18п, а.е. 768, л. 1.
- ⁴³ FRUS 1961 – 1963. Vol. XVI, p. 29.
- ⁴⁴ *Ibidem.*
- ⁴⁵ *Walker, M. Op.cit, p. 170.*
- ⁴⁶ *Garthoff, R. Reflections on the Cuban Missile Crisis. Washington, 1987, p.138 – 146.*
- ⁴⁷ ДА, МВНР, оп.18п, а.е. 597, л. 1- 4.
- ⁴⁸ Пак там, оп. 18п, а.е. 128, л. 1- 2.
- ⁴⁹ Пак там, л. 1

THE BREATH OF COLD WAR: THE RENEAWAL OF DIPLOMATIC DIALOG BETWEEN THE PEOPLE'S REPUBLIC OF BULGARIA AND USA AND THE CARIBEAN CRISIS (1962)

Vasil Petrov Vasilev

Summary

THE STRESS IN THIS ARTICLE IS PUT ON THE RENEWAL OF THE DIPLOMATIC DIALOG BETWEEN BULGARIA AND USA IN THE BEGINNING OF 1960s. V. VASILEV PRESENTS BILATERAL RELATIONS IN THE CONTEXT OF SOME KEY EVENTS FROM THE HISTORY OF COLD WAR IN THAT PERIOD FOR EXAMLE SUCH AS THE CARIBEAN CRISIS. ACCORDING TO THE AUTHOR THE BILATERAL RELATIONS WERE NOT OF PRIME IMPORTANCE FOR EITHER SIDE. BULGARIA HAS BEEN PLAYING HER PART OF THE MOST LOYAL SOVIET ADHERENT. IN A LONG TERM HISTORICAL PERSPECTIVE BULGARIA'S COMMITMENT TO A CERTAIN GREAT POWER BECOME A PATTERN AND SO IN THE BEGINNING OF 21ST CENTURY TO A CERTAIN DEGREE USA REPLACED USSR IN THE DIPLOMACY OF SOFIA.

THE ARTICLE IS BASED MAINLY ON ARCHIVAL DOCUMENTARY SOURCES AND OFFICIAL GOVERNMENT STATEMENTS FROM 1961 AND 1961.